

La papallona (*Papilio*) (ALDC, VII, 1530. La papallona)

La *papallona* és un ‘insecte de cos llarg i prim, amb quatre ales membranoses, cobertes d'escames, freqüentment de colors brillants, que posen verticalment sobre el dors quan reposen’.

Papallona és el f. de *papalló* (s. XIII), que prové del llat. PAPILIŌNE, d’origen expressiu, amb repetició del primer segment per imitació de l’insistent batre de les ales del lepidòpter; doc. “lo papalló o palometa que ix” (O. Pou, 1575, que inclou la forma val. al costat de la que devia ser més general); var. men. *papaó* 70, grau zero de *papaíó*, la var. ioditzant (Febrer Cardona [v. 1830 (2001)]), que el distingeix del *papaíó de llum*; Figuera [1840], que, sota *papaíó*, el registra amb els significats de “insècto volàtil. [cast.] Mariposa” i de “insecto de blât, ôrdi, etc. [cast.] Palomica”) i, amb reducció del hiat, *papó* 70, 71, com *Maó* > *Mo*; *papillon* 10 (*papillun* 5, 7, 9, pel pas [‘o] > [‘u] en ross.) ← fr. *papillon* i, a partir d’aquí, *papilluna* 5. *Papallona*, f. de *papalló*, no es documenta fins al s. XIX (Labèrnia, 1839), però ha de ser anterior atesa la notable àrea en cat. or., que comprèn també el mall., colonitzat per catalans d’aquella procedència; var. *papaiona*, amb iodització (< -LJ-), *papaona* 72, amb grau zero de [j], i *papona* 70, per reducció del hiat; *paupallona* 105, per homonimització amb *paupar* (< *palpar*); *pabellona* 124, que sembla un f. de l’etimològic *pabelló* (< PAPILIŌNE) amb sonorització de -P- i pas de Ĩ > [e], com va passar en *pavelló*, procedent d’aquell mot llat., però amb el significat de ‘tenda de campanya’, ja d’època llat., per comparació de les teles que tancaven la tenda, mogudes pel vent, amb les ales d’aquest insecte (DELL).

Parteixen d’aquest nucli expressiu PAPA- (i var. PARPA-, PAMPA-, PARPI-), completat amb un suf. dim. -ol, -ola (< -OLU, -OLA), com *oratjol*, *bestiola*, i d’acord amb el model *papallona* (recordem que ja en llat. es va formar el dim. PAPILIUNCULUS i que la relació entre *papallona* i *papalló* és constant): *papaïola* 83 (var. ioditzada de *papallola*, s. XIV) (alg. *papallora* 85, pel seu sistemàtic rotacisme), *pampallola* 4, *plampallola* 65; obeeixen a l’extensió de l’oc. *parpallola* 11 (doc. ross. del s. XIV; *perpellola*, en Jaume March, s. XIV) i els m. *parpallol*, *parpillol* 13 i *parpinyol* 1-3, aquests dos darrers encreuats amb *papillon* o amb pas a i per assimilació a la consonant palatal, i l’últim per equivalència acústica [ʎ] = [ɲ]. Un altre grup, partint del mateix nucli, s’ha inclinat pel suf. -ana (< -ANA), probablement amb valor dim. a partir d’un ús col·lectiu (cf. *perdigana*, etc.): *papallana* 58, *pampallana* 49, 57 (cf. *volansana* 102, *voligana* 106, 108); el nucli ha estat substituït per labials sonores en el cas de *babaiana* 74, interpretat pel DCVB com una “adaptació al radical bab-, onomatopeia del parlar balbuç i vacil·lant dels beneïtons, segurament pel volar trèmol de les papallones i per lleus topades amb els llums”. Sembla que l’alg. *purpuríol* 85 podria contenir un nucli reiteratiu, potser modificació d’un **parparíol* (i aleshores descartaríem l’origen mossàrab de *políol/poríol* ‘marieta’, interpretat com haplologia de *poporíol* [DECat]).

La base etimològica relativa a ‘volar’ o a ‘animal que vola’ ha donat força resultats (cf. sard *volavola*, it. dial. *volandrella*,

etc.): *voliana*; *voligana* 106, 108, amb -g- antihiàtica; *voriana* 105, amb rotacisme; *voliaina* 15, 19, 86, 96, 97, amb var. de suf., com *volliaina* 91, que ha sofert palatalització de [l] > [ʎ] en contacte amb [i]; *volei* 14 podria ser un deverbal de *voleiar*, intensiu de *volar*, com pot haver passat en *volai* 18, 23, 29, a partir del cat. or. [buləj’a] que, en passar a forma rizotònica, s’hi restitueix una suposada [a]; *volandrina* 90, 94, 99, *volansana* 102; el compost *pitavola* 88, 92 potser deu el primer formant a una reducció de *petita*. La comparació amb un colom pel seu vol també ha estat productiva: *paloma* deriva del llat. vg. PALŪMBA ‘tudó, colom salvatge’ (cl. PALUMBES) (cf. PALDC, VI, mapa 903), que ha pres el sentit de ‘papallona’, usat també amb suf. dim., *palometa* (s. XVI, O. Pou); una i altra forma tenen paral·lels en it. meridional *palomina*, *palumetta* (cf. en alguns parlars murcianomanxecs *palomita*, *palomica*, *palomilla* [ALeCMan, mapa 92] i en alguns d’aragonesos *paloma*, *palometa*, *palomilla* [ALEANR, mapa 435]). *Xoriguer* 44 (gènere *Falco*), del llat. SORICARĬU, der. de SOREX, SORICIS ‘ratolí’, perquè caça aquests rosegadors, s’hauria aplicat a la papallona per la semblança de l’aletge reiteratiu d’aquesta amb el moviment del falcònid, agitant repetidament les ales (cf. cast. *cernicalo*, der. de *cerner* ‘cerndre’). *Plomai* 22, format per *ploma* (< PLŪMA) més el suf. -ai (< -ACULU), ha passat de ‘conjunt, feix de plomes’ a ‘ésser, cosa lleugera que vola com una ploma’. Les cançons populars infantils poden generar significants quan s’isolen del seus versos: *mariposa* (var. alg. *maniposa* 85, per assimilació a la nasal anterior) és un manlleu al cast. (s. XV) on és un compost de *Mari* + *posa*, com si es digués “María, pòsate, descansa en el suelo” (DECH) (cf. *pariposa* de l’*Spill*).

La bellesa alar de la papallona pot haver generat significants laudatoris com *senyora* 90, *senyoreta* 70, 90, *sinoyoreta* 89, amb tancament de e > i per assimilació a la consonant palatal; *senyorita* 93 ← cast. (cf. manxec *marquesita*, oc. *porcelela* ‘poncelleta, donzelleta’).

Finalment, *farfalla* 85 és un manlleu solitari a l’it., com *maniposa*, nocturna, ho és al cast., però s’ha de tenir en compte la convivència amb els genuïns *papallola*, diürna i petita, *papalló*, nocturn i petit, que vola al voltant dels llums, *purpuríol*, nocturn i petit.

Sancebes 3 és d’origen incert.

Per a les designacions romàniques de ‘papallona’ i comentaris lingüístics, veg. Contini, 2009.

Quant a la distribució areal, *papallona* ocupa el cat. central, amb la var. *papaiona* exportada al bal.; *parpallol*, ross., ha baixat des de l’oc.; *papalló* és sobretot men.; *voliana* (i var.) s’estén per bona part del cat. nord-occ.; *paloma* i *palometa*, d’atestació medieval, són val. tot ascendint dins el tort. i el cat. nord-occ. El cast. *mariposa* s’ha establert en poblacions disperses (coneguda també en alg., on no falten castellanismes com *mesa* ‘taula’, *agualdar* ‘esperar’, etc.) i el fr. *papillon* en punts del ross.

Són mots normatius *papallona*, *voliana* i *voliaina*, des del DOrt, 1917; *palometa*, des del DIEC₁, 1995 (“en algunes contrades” → DIEC₂, 2007, sense marca geogràfica); *paloma*, des del DIEC₂, 2007.